

LIETUVIŲ LITERATŪRINĖS KALBOS SUDURTINIŲ VEIKSMAŽODŽIO FORMŲ STRUKTŪRA

N. SLIZIENĖ

§ 1. Lietvių kalbos sudurtines veiksmažodžio laikų bei nuosakų formas sudaro savarankiškos leksinės reikšmės veiksmažodžio esamojo arba būtojo laiko veikiamojo arba neveikiamojo dalyvio vardininkas ir pagalbinio veiksmažodžio *būti* asmenuojamosios formos. Su veikiamaisiais dalyviais sudaromos veikiamosios rūšies formos, su neveikiamaisiais — neveikiamosios.

Sudurtinės formos, sudarytos su būtojo kartinio laiko veikiamaisiais ir būtojo laiko neveikiamaisiais dalyviais, vadinos atlikiniemis, pvz.: *esu pasiuntęs, -usi, esu pasiųstas, -a; buvau pasiuntęs, -usi, buvau pasiųstas, -a; būčiau pasiuntęs, -usi, būčiau pasiųstas, -a*.

Sudurtinės formos, sudarytos su esamojo laiko veikiamaisiais dalyviais, turinčiais afiksą *be-*, vadinos pradetiniemis, pvz.: *buvau besiunčiąs, -ianti, būsiu besiunčiąs, -ianti, būčiau besiunčiąs, -ianti*.

Be neveikiamųjų atlikinių formų, yra dar sudurtinės neveikiamosios formos, sudarytos su esamojo laiko neveikiamaisiais dalyviais, pvz.: *esu siunčiamas, -a, buvau siunčiamas, -a, būdavau siunčiamas, -a*.

Sudurtinių veiksmažodžio formų dėmenys ir jų tarpusavio sąsaja

§ 2. Pagrindinis ir svarbiausias sudurtinių veiksmažodžio formų dėmuo yra esamojo arba būtojo laiko dalyvis, nes jis turi savarankišką leksinę reikšmę ir rodo, kokio veiksmažodžio yra sudurtinė forma. Nuo dalyvių priklauso sudurtinių formų rūšis ir iš dalies sudurtinių atlikinių formų laiko reikšmė, kuri dėl to susijusi su dviem laiko planais¹. Kitų sudurtinių formų laiko reikšmė priklauso tik nuo pagalbinio veiksmažodžio.

¹ Sudurtinės atlikinės formos reiškia tam tikru momentu trunkančią rezultatinę būseną, susidariusią dėl ankstesnio veiksmo. Rezultatinė būsena priklauso vienam, pagrindiniui, laiko planui, jį rodo pagalbinio veiksmažodžio formos, o dalyvio šaknies žymimas veiksmas, kuriuo pasiekta būsena, priklauso kitam, ankstesniuiam, laiko planui, kuris yra antraelis, šalutinis. Rezultatinės būsenos santykį su ankstesniuoju laiko planu lemia į sudurtinių formų sudėtį jeinantis būtojo laiko dalyvis. Apie šią, pagrindinę, taip pat apie kitas sudurtinių atlikinių formų reikšmes žr. N. Slizienė, Apie sudurtines atlikinės veiksmažodžio laikų ir nuosakų formas lietuvių literatūrinėje kalboje, kn.: Lietvių kalbos morfoliginė sandara ir jos raida, Vilnius, 1964, p. 81—95.

Esamojo ir būtojo laiko dalyviai, jeinantys į sudurtinių veiksmažodžio formų sudėtį, savo forma paprastai nesiskiria nuo kitais atvejais vartojamų esamojo ir būtojo laiko dalyvių, sakinyje reiškiančių antraelį veiksmą, einančių pažyminiu, tariniu ar vardine sudurtinio tarinio dalimi. Visada jie turi giminės, skaičiaus ir linksnio rodiklius. Tiesa, pažyminio funkcija dažniausiai vartojamos ilgesniosios vyriškosios giminės esamojo laiko veikiamųjų dalyvių vardininko formos (pvz., *išvystant ištraukinys*), o sudurtinės formos paprastai sudaromos su trumposiomis formomis (pvz., *buvo beišvykstas*), tačiau tai tik tendencija, o ne nusistovėjusi kalbos norma.

Į sudurtinių formų sudėtį jeinantys dalyviai nuo atributyvinų esamojo ir būtojo laiko dalyvių skiriasi savo reikšme. Dalyviai, turintys atributyvinę funkciją, žymi daikto ypatybę, kylančią iš vykstančio ar įvykusio veiksmo, o tie patys dalyviai, susijungę su pagalbiniu veiksmažodžiu *būti* į sudurtinę formą, daikto ypatybės nereiškia, tik žymi, ką daiktas darė, yra darės, kas jam daroma ir pan. Čia ypatybės reikšmė nublankus, o išryškėjusi veiksmo reikšmė. Kaip ypatybės reikšmės pėdsakas, greta veiksmo reikšmės daugeliu atvejų išlieka tik daugiau ar mažiau jaučiama dėl to veiksmo susidariusios būsenos reikšmės.

§ 3. Sudurtinių formų dalyviai sakinyje yra derinami su veiksniu, pvz.: *tėvas yra išvažiavęs, duktė buvo beišeinant, svečiai bus pakvesti, knygos būtų skaitomos* ir pan. Tačiau šis derinimas nereiškia kokybiinių santykių tarp veiksnio ir tarinio, nes sudurtinės formos žymi, ne koks yra daiktas, o ką jis veikia arba kad pats yra veikiamas.

Jeigu sakinyje nėra veiksnio vardininko, sudurtinė forma turi bevardės giminės dalyvį, pvz.: *Buvo prisirinkę daug žmonių; Buvo bepradedaq šalti; Visaip yra kalbama; Nieko daugiau nebūs pasakyta* ir pan. Sudurtinės formos su bevardės giminės veikiamuoju dalyviu gana dažnai vartojamos ir šalia veiksnui einančių moteriškosios giminės daugiskaitos formų, pvz.: *Vištos buvo iškapste daigus; Mergaitės buvo bepradedaq juoktis* ir pan.²

Sudurtinėms formoms sudaryti paprastai vartojamos trumposios vyriškosios giminės veikiamųjų dalyvių vardininko formos: *yra éjęs, buvo beeinęs* ir pan. Tačiau tarmėse pasitaiko sudurtinių formų su esamojo laiko dalyvių ilgesniosiomis formomis.

Tėvas buvo bepradedantis valgyt, kai kažin kas pabaladojo langan. Skp (DAK). *Rugiai taip sužélę buvo* (iš rūdėns), *kad jau į kules (bamblius) buvo beeinantys.* Grg (LKŽ VI 824). *Pasidék kokidaiqtą, tujau ir būs vaikai beknėbinéjantys.* Vvr (LKŽ VI 208)³.

² Istoriniu požiūriu nesuderinti su veiksniu esti ir vyriškosios giminės daugiskaitos formų dalyviai, kurie kilmės atžvilgiu yra bevardės giminės vienaskaitos vardininkai, žr. J. Endzelinas, *Baltų kalbų garsai ir formas*, Vilnius, 1957, p. 205.

³ Gana daug tokijų formų iš tarmių vartoja J. Balčikonis savo vertimuose (pvz.: *buvau bebégantis* BalčHP₁ 49, *buvo belipantis* BalčHP₁ 330, *buvo bedarantis* BalčHP₁ 15 ir kt.).

§ 4. Dalyviai turi veiksmažodžio ir būdvardžio ypatybių. Kai būdvardinės ypatybės nustelbia veiksmažodines, dalyviai neturi nei veiksmo, nei veiksmažodinių kategorijų reikšmių ir prilygsta būdvardžiamams, pvz.: *n e t i -k e s peilis*, *n e v y k e s r a š i n y s*, *p a t e n k i n t a s v a i k a s*, *s u k t a s ž m o g u s*, *t i n k a m a s d r a b u ž i s* ir pan.

Gana dažnai tie patys dalyviai vienu atyeju turi ryškias veiksmažodines, kitu atveju — ryškias būdvardines ypatybes, plg.: *i š t i ž e s* (t. y. apsileidęs, neveiklus) *žmogus* ir *i š t i ž e s m o l i s* (t. y. molis, kuris ištiko), *n u l e i s t i* (t. y. nuolaidūs) *pečiai* ir *n u l e i s t a l o v a t i e s ē* (t. y. lovatiesė, kurią kas nuleido), *a r i a m a ž e m ē* (t. y. 1. žemė, kuri tinkta arti, kurią galima arti; 2. žemė, kurią dabar aria).

Dalyviai, turintys ryškias būdvardines ypatybes, su veiksmažodžiu *būti* sudurtinių formų nesudaro. Jie žymi daikto ypatybę ir, eidami tariniu ar vardine tarinio dalimi, su veiksniu reiškia kokybinius santykius.

Dalyvių reikšmės nevienodumas ypač svarbus sudurtinėms formoms atriboti: jas sudaro ne visi esamojo ir būtojo laiko dalyviai, o tik turintys aiškias veiksmažodines ypatybes, kurios, dalyviams susijungus su pagalbiniu veiksmažodžiu *būti*, dar labiau išryškėja ir nustelbia būdvardines ypatybes.

§ 5. Kitas sudurtinių formų dėmuo yra veiksmažodžio *būti* asmenuojamosios formos. Šis dėmuo atlieka tik pagalbinį vaidmenį: neturėdamas jokios įtakos sudurtinių formų leksinei reikšmei, jis suteikia joms veiksmažodžių nuosakos, asmens, skaičiaus⁴ ir pagrindinę laiko reikšmę.

Veiksmažodis *būti* yra pats abstrakčiausias iš visų veiksmažodžių, todėl lengviau už kitus pasiduoda desemantizacijos procesui. Dėl to jis lietuvių kalboje, kaip ir jo atitikmenys kitose kalbose, vartojamas ne tik savo savarankiška reikšme, bet ir kaip sudurtinio tarinio jungtis, kuri, netekusi savo leksinės reikšmės, padeda išreikšti veiksnio ir tarinio predikatyvinį santykį⁵. Lietuvių kalbos, panašiai kaip ir slavų kalbų, sudurtinės veiksmažodžio formos veikiausiai yra kadaise išriedėjusios iš sudurtinių tarinių⁶, todėl veiksmažodis *būti* yra ir sudurtinių formų dėmuo.

Savo atliekama funkcija pagalbinis veiksmažodis yra artimas veiksmažodžio asmenuojamųjų formų galūnėms, tačiau turi savarankiško žodžio struktūrą: yra sudėtas iš šaknies ir asmeninių galūnių, kurios parodo laiko, nuosakos, asmens ir skaičiaus kategorijas, taigi taip pat yra atskirai

⁴ Dalyviai taip pat turi skaičiaus reikšmę, tačiau ji yra vardažodinė, susijusi su linksniu, o veiksmažodžių skaičius kitoks, jis susijęs su asmens reikšme.

⁵ Plg. A. C. Пешковский, Русский синтаксис в научном освещении, Москва, 1956, p. 220; Из трудов А. А. Шахматова по современному русскому языку, Москва, 1952, p. 77; Грамматика русского языка, т. II, ч. II, Изд-во АН СССР, Москва, 1960, p. 414; K. Brugmann, Die Syntax des einfachen Satzes im Indogermanischen, Berlin und Leipzig, 1925, p. 69—77.

⁶ Plg. A. A. Потебня, Из записок по русской грамматике, т. I—II, Москва, 1958, p. 119; К. А. Тимофеев, К истории форм прошедшего времени русского глагола, «Ученые записки Благовещенского гос. пед. и учит. ин-та им. М. И. Калинина», т. 2, Благовещенск, 1941, p. 73.

žodis, kaip ir pilnareikšmis veiksmažodis *būti*. Tik pilnareikšmio veiksmažodžio *būti* formos yra savarankiškos, o pagalbinio veiksmažodžio *būti* formos rodo visos sudurtinės formos gramatinės kategorijas. Tuo būdu, kaip yra pažymėjusi O. Achmanova, techniniu požiūriu pagalbinis veiksmažodis išlaiko žodžio ypatybes, o semantiniu požiūriu jas praranda ir virsta kitų žodžių „formantu“⁷.

Pagalbinis veiksmažodis *būti* yra pagrindinis, bet ne vienintelis sudurtinių formų gramatinės reikšmės rodytojas. Sudurtinės formos, sudarytos su tuo pačiu pagalbiniu veiksmažodžiu, bet su skirtingomis dalyvių formomis, turi skirtinges gramatinės reikšmes, vadinasi, sudurtinės formos gramatinė reikšmė priklauso ir nuo dalyvio.

§ 6. Iš visų pagalbinio veiksmažodžio *būti* formų kiek išskiria esamojo laiko formos *esti*, *būna*, *būva* ir būtojo dažninio laiko forma *būdavo*. Minėtosioms esamojo laiko formoms, be esamojo laiko reikšmės, dažnai dar būdinga veiksmo kartojimosi reikšmė, o būtojo dažninio laiko formoms ji visada būdinga.

Formai *būdavo*, kaip ir visoms būtojo dažninio laiko formoms, veiksmo kartojimosi reikšmę suteikia priesaga *-dav-*. Ši priesagos *-dav-* reikšmė yra gramatizuota, ji skiria būtojo dažninio laiko formas nuo būtojo kartinio laiko formų. *Būdavo* yra veiksmažodžio *būti* forma ir, kaip ir to paties veiksmažodžio formos *yla*, *buvo*, *bus*, gali sudaryti su dalyviais sudurtines veiksmažodžių formas, santykiaujančias su atitinkamomis vientisinėmis formomis (*pasiūsdavo* — *būdavo pasiunctamas*, *būdavo pasiūstas*, *būdavo pasiuntęs*)⁸.

Esamojo laiko formų *esti*, *būna*, *būva* veiksmo kartojimosi reikšmė priklauso nuo konteksto.

Sudurtinės formos, sudarytos iš pagalbinio veiksmažodžio formų *esti*, *būna*, *būva*, *būdavo* ir dalyvių, dažniausiai turi veiksmo kartojimosi reikšmę. Reikia pasakyti, kad kai kuriais atvejais pirmuoju dėmeniu einančios formos *esti*, *būna*, *būva*, *būdavo* yra mažiau susijusios su antruoj dėmeniu. Būtojo laiko dalyviai, sudarydami su šiomis pagalbinio veiksmažodžio formomis sudurtines atliktines formas, palyginti su tais atvejais, kai tokias pačias sudurtines formas jie sudaro su kitomis pagalbinio veiksmažodžio esamojo ir būtojo laiko formomis, turi žymiai menkiau išryškėjusių

⁷ О. С. Ахманова, К вопросу о словосочетании в современном английском языке, «Известия АН СССР», № 6, 1950, p. 470.

⁸ S. Gruzdeva teigia, kad lietuvių kalboje forma *būdavo* turinti leksinę reikšmę ir dėl to negalinti atliliki pagalbinio veiksmažodžio funkciją, žr. jos Синтаксические функции причастий в современном литовском языке, канд. диссертация, Ленинград, 1949, p. 132 (mašinraštis). Rusų kalbos veiksmažodžio forma *бывал*, kuri reikšmės atžvilgiu yra panaši į lietuvių *būdavo*, pagalbiniu veiksmažodžiu iš tikrujų nelaikoma. Tačiau ji yra ne veiksmažodžio *быть*, o veiksmažodžio *бывать* forma. Santykis tarp rusų *быть* ir *бываться* yra panašus, kaip tarp lietuvių kalbos veiksmažodžių *šokti* ir *šokinéti*, *nešti* ir *nešioti* ir pan. Taigi lietuvių kalbos *būdavo* ir rusų kalbos *бывал* yra skirtinges dalykai.

ankstesniojo veiksmo reikšmę ir daug ryškesnę tuo veiksmu pasiektos rezultatinės būsenos reikšmę, plg.:

Ataušta ir Rapolienė ir ginčą baigia kone malda, jei Rapolis tuo laiku esti išėjės. VaižgDD 94. *Vienas (sūnus) yra žantuosna Stakliškėsna išėjės.* Nmj (DT).

Gruzijos kalnuotojoje šiaurėje, kur devynis mėnesius per metus žemė esti sniegu apklotą, ... stovėjo senas turtinas šventosios Ninos vienuolynas. VienR I 25. *Visos tos sluoksnys, regimai, yra nuo jūros vilnių su klotos.* D (LKŽ VI 158).

Motriškosios, tiesą pasakius, čia labai gačnios: bažnyčioj būvą apsidariusios su strupkémis, su aplinkuo kvaldotomis, su sijonais margai dažytais, pačių austais. ValPJ 26. *Storai esu susidare.* Šts (LKŽ II 198).

Žmonės su noru pirkdavo iš jos, nes ji būdavo švariai apsirengusi, mokėdavo gražiai išdėstyti ir parodyti savo prekes. BalčHP₁ 140. *Vyriški buvuo apsidarę su kailiniais ar su pilkomis milo sermègomis, siutomis su liemeniu.* ValPJ 26.

Vadinasi, sudurtinėse atlikinėse formose su *esti*, *būna*, *būva*, *būdavo* būtojo laiko dalyviai savo reikšme yra mažiau nutolę nuo atributyvinių būtojo laiko dalyvių, ir tokios sudurtinės formos yra menkiau gramatiizuotos.

§ 7. Tariamosios nuosakos sudurtinės formos yra sudaromas ne tik su vientisinėmis, bet ir su sudurtinėmis atlikinėmis pagalbinio veiksmažodžio formomis, pvz.: *būtų buvęs pasiuntęs*, *būtų buvęs pasiūstas*, *būtų buvusi siunčiama*⁹. Šioms formoms būdinga ryški nerealaus praeities veiksmo ar būsenos reikšmė, tuo jos skiriasi nuo atitinkamų sudurtinių tariamosios nuosakos formų, sudarytų su vientisinėmis pagalbinio veiksmažodžio formomis, tokia reikšme arba iš viso nevartojamų, arba galinčių ją turėti tik tam tikrame kontekste¹⁰, plg.:

Kad būtų geriau laikomas buvęs, nebūtų iš ten bégęs duonos ieškoti. JablRR I 319. *Mūsų krašte būtų daug daugiau ančių, jei joms būtų teikiama globa.* IvanLP II 73.

O laimė, jo ilgų metų tikslas buvo taip arti ir taip galimas, kad reikėjo dar kažką menko, nereikšmingo padaryti, ir jis būtų buvęs paseiktas. VienR V 403. *Kad būtų buvęs kas iš didžiųjų, būtų vaikas pagelbtas...* ŽemR I 371. *Jei šiandien vokiečių proletarai paimtų valdžią į savo rankas, tai okupacija būtų kaip matai panaikinta.* Gud-GuzKIT 158.

⁹ J. Jablonskio gramatikoje yra ir šitokios darybos tariamosios nuosakos pradėtinės formų: *būtų beeinęs buvęs*, *būtum berašqas buvęs*, žr. J. Jablonskis, *Rinktiniai raštai*, I, Vilnius, 1957, p. 319.

¹⁰ Plačiau apie vienų ir kitų tariamosios nuosakos sudurtinių formų reikšmę žr. N. Sližienė, *Sudurtinės veiksmažodžių formos lietuvių literatūrinėje kalboje*, kand. disertacija, Vilnius, 1964, §§ 91–98, 125, 130 (mašinraštis).

Niekas niekas neatsimena, kad jie (šunys) ką nors taip būtų puolę, pakūaudami, pakūaudami, sakytum, lyg juos kas būtų primokęs buvęs. CiurlRR III 73. Visų veiduose buvo matyti kažkokis lengvumas, lyg i gegužinę jie būtų susirinkę. CvR VIII 44. — Kalbi, lyg būtum pasiskaitęs Traušo „Laišką“, — pasišaipo Gervinas. SimonVK I 333.

Passitaiko šitaip sudarytų ir tiesioginės nuosakos sudurtinių formų, tačiau jos yra labai retos.

Esu buvęs n u v a ž i a v ę s pie (prie) mergu. Klp (DAK). To amžiaus mergaitės visos jau yra b u v u s i o s į s i m y l é j u s i o s , laimingai ar nelaimingai. SimonVK I 217. Lig šių metų sugyvenau, bet nesudar muštas buvęs. Plng (LKŽ III 378). Tikriausiai nuo tada, kai mirė Šalteikių Vilkiene, jie (vartai) dar n e b u s b u v ę a t i d a r y t i . SimonVK II 110.

Netiesioginės nuosakos bevardės giminės sudurtinėms formoms sudaryti kartais vartojami pagalbinio veiksmažodžio esamojo arba būtojo laiko bevardės giminės neveikiamieji dalyviai, pvz.: *esama išvažiuota, būta išsigelbėta* ir pan.

§ 8. Kelios sakinyje esančios to paties asmens, tos pačios nuosakos ir to paties laiko sudurtinės formos dažniausiai turi vieną visoms bendrą pagalbinio veiksmažodžio formą.

Kaip tasai lapelis nuo savo gimtojo medelio, e s m i audros n u b l o k š t a ir purvynan d r é b t a! MairRR II 225. *Krosnis jau b u v o p a s i k ū r e n u s i , bet durelės dar n e u ž d a r y t o s .* VienR I 306. *Po kelių dienų musje Šato b u v o a t l e i s t a s iš įstaigos, o vėliau ir t e i s i a m a s , kaip kėsinėsis prieš savo viršininko gyvybę.* CvR III 81. *Moksłas moteriškei buvo ne per skaniausias, ir ji mielu noru verčiau būtų v e r p u s i , kiaurą naktį kūlusi , negu k i m š u s i į galvą negyvus ženklus.* CvR VIII 60.

Dialoginėje kalboje pagalbinis veiksmažodis *būti* gali būti pavartotas eliptiškai — be dalyvio, kai kalbantiesiems ir taip aišku, koks veiksmas turimas galvoje.

— *Ar esi buvęs Klaipėdoje? — Esu, bet kadais buvo.* Slnt (LKŽ V 40). — *Pasakyk tu man, brolau, nejaugi nesi niekam pikto padare? — Kaip n e s u , gal ir daugel kam padariau.* KrėvRg 259¹¹.

§ 9. Sudurtinėms formoms artima reikšme kartais vartojamos konstrukcijos, sudarytos iš dalyvių ir veiksmažodžių turėti, tapti, likti.

Jureliai turi n u s i a r ę Subacių lauko. Lp (LKŽ I 256). *Jonas gi buvo vedęs jau antrą žmoną ir su ja turėjo prigyvenęs du sūnus ir vieną dukterį.* VienR V 12. *O kokių drabužių ji turi pasitaisi usi!* SimonVK I 184.

Sušoko vyrai, sukės žemes, velėnomis apdėjo gelsvą kapą — Usninis pagerbtas kaimynų tapo. TilvU 133. *Ir didžiujų respublikos priešų*

¹¹ Plg. eliptišką pagalbinio veiksmažodžio vartojimą vietoj visos būsimojo laiko sudurtinės formos rusų kalboje, žr. B. B. Виноградов, Русский язык, Москва, 1947, p. 569; taip pat anglų kalboje vietoj visos perfekto formos, žr. A. И. Смирницкий, Морфология английского языка, Москва, 1959, p. 66.

galvos tapo nukapotos... Gud-GuzKIT 284. — Racija! — sutiko prievalzdas, ir per minutę tapo nulemtas milžino likimas. VienR I 380. *Taip juodu abudu tapė nuo staldo velkamu, o tačiau juodu nieko nematė.* BsV 327.

Tokios tai malonės liko suteiktos Martynienei, kuri vienais metais dvejas laidotuves pakélé ir dvejus palaikus gavo. ŽemR II 419. *Taip antai ponaičio sumanymu liko apgenėtos liepos, lotoms praretinytinas pušynėlis, iš liūno per pievą išburbinatas gilus griovys...* VienR I 351. *O kurios (pilys) dar driso stembti prieš Vytauto galybę, su žeme paliko sulygintos.* DaukRR 144.

Veiksmažodis *turēti* yra mažiausiai priartėjęs prie pagalbinio veiksmažodžio *būti*. Jis išlaiko savo leksinę reikšmę, dėl to vartojaamas tik su tranzityviniu veiksmažodžiu yeikiamaisiais dalyviais ir valdo tiesioginio papildinio linksnį. Dėl to veiksmažodžio *turēti* ir dalyvio konstrukcija nėra ekvivalentiška sudurtinėms formoms¹².

Veiksmažodžiai *tapti* ir *likti* „*tapti, pasidaryti*“ su neveikiamaisiais dalyviais sudaro konstrukcijas, savo reikšme labai artimas sudurtinėms neveikiamaisioms formoms. Sios konstrukcijos, kaip ir sudurtinės neveikiamaisios formos, reiškia tam tikru metu vykstantį veiksmą, nukreiptą į sazinio veiksnui žymimą daiktą, tačiau skiriasi tuo, kad, sudarytos su būtojo laiko neveikiamuoju dalyviu, niekada nereiškia tuo veiksmu pasiektos rezultatinės būsenos, vadinas, joms visiškai nebūdinga sudurtinių atliktinių neveikiamujų formų pagrindinė reikšmė. Veiksmažodžiai *tapti* ir *likti* šiais atvejais veikiausiai vartojaami pagal analogiją su tokiais pasakymais, kur jie yra greta būdvardžių ar būvardinės reikšmės dalyvių (*tapo žmoniškesnis, tapo sukalbamas, liko palieges* ir pan.). Jų vartoimas su neveikiamaisiais dalyviais sudurtinėms formoms artima reikšme dabartinei lietuvių kalbai, atrodo, nebūdingas, išskyrus pačius vakarinus lietuvių kalbos rajonus (Klaipėda, Priekulė, Pagėgiai ir kt.), kur veiksmažodis *tapti* šiais atvejais gana dažnas. Literatūrinei kalbai tokia veiksmažodžių *tapti* ir *likti* vartosena yra neteiktina¹³.

§ 10. Vietos atžvilgiu abu sudurtinių formų dėmenys yra gana laisvi. Nors dažniausiai pagalbinis veiksmažodis stovi pirma, o dalyvis — po jo, tačiau gali būti ir atvirkščiai, t. y. dalyvis gali būti prieš pagalbinį veiksmažodį.

Ar nesiteiktų kas pranešti, kaip tasai žodis (alpėti) tariamas yra šnekamosios kalbos tarmėse? BūgKS 119. *Ne taip, bet tarta buvo*

¹² J. Jablonskis konstrukcijas su veiksmažodžiu *turēti*, rodos, laikė atitinkančias sudurtines formas, plg. jo cituojamus pavyzdžius, kur šalia veiksmažodžio *turēti* skliausteliuose duodamos veiksmažodžio *būti* formos, pvz.: *Ir aš turiu (esu) nusipirkęs žemės*. JablRR I 315. *Jis turėjo (buvo) ir arkli nusipirkęs.* JablRR I 316. *Zuvininkai yra kraste ir turi (yra) pagavę daug žuvies.* JablRR I 315.

¹³ J. Jablonskis veiksmažodžio *tapti* ir dalyvio konstrukcijos vartojuimą sudurtinėms formoms artima reikšme laikė netaisyklingu, žr. jo Rinktiniai raštai, II, Vilnius, 1959, p. 243, 303, 325, 430.

tyliai, kad niekas nebūtų nugirdės. LzPR II 35. Kita jos vietoje užsi-
džiaugusi būtų. Blv (LKZ II 728).

Labai dažnai sudurtinių formų démenis vieną nuo kito skiria vienas,
du ir daugiau žodžių.

Jau jis buvo arti priėjės prie ežero. Grž (LKZ II 777). *Gal buvo aiškiau ir daugiau žodžių pasaka yta, bet tokia prasme.* ŽemR II 267. *Bet kisielius ans gardus su šiupiniu mielu buvo jau visai ant stalų mūs pasibaigę.* DonR 60. *Vilius būtų mielai dar šio to paklāusęs.* SimonVK I 168.

§ 11. Skirtingai nuo priešdélių, modifikuojančių veiksmažodžio leksi-
nė reikšmę (pvz.: *at-*, *nu-*, *iš-*, *su-* ir kt.), kurie esti tik prie sudurtines for-
mas sudarančių dalyvių, neiginys *ne-* bei afiksai *te-*, *be-*, *tebe-*, *nebe-* gali
būti tiek prie vieno, tiek prie kito démens.

Neiginys *ne-* dažniausiai esti prie pagalbinio veiksmažodžio. Prie da-
lyvių jis dedamas daugiausia tariamosios nuosakos veikiamosiose atlikti-
nėse formose, reiškiančiose praeityje buvusį galimą ar pageidaujamą veiks-
mą. Ten jis prie dalyvio esti net dažniau, negu prie pagalbinio veiksma-
žodžio, o reikšmė abiem atvejais yra visiškai tokia pati, plg.:

Aš būčiau niekaip netikėjės, kad toks mažas vaikutis tokį vyrauglamžys. Alvt (LKZ III 396). *Nebuvo to vyro, nebuko to vaiko, jaunosis mergelės, kurie būtų Kunoto vardo nežinoję.* KrėvP 148.

I mane nė skersas nežiūrėjai, lyg manęs nebučiu buvę, lyg manęs niekada nebučiu pažinęs... SimonVK II 197.

Sudurtinės atliktinės formos, turinčios su dviem laiko planais susijusią
santykinė-rezultatinė reikšmę, pridėjus neiginį prie dalyvio, įgyja stipresnę
rezultatinės būsenos reikšmę. Plg.:

Jisai, nelaimė, yr neužsipelnęs tokios, valdytojau, nuo jūs malonės. VaičRn 160. *O buvau aš arklių neiškinkęs: kai atvažiau iš jaunosis su kraiciu, pastačiau Pesio tvarę, taip ir stovėjo.* CvR III 253. *Kad žiemgalių kalboje minkštieji girkibūtų nepavirtę garsais dzirci, aš šiandie dar nėsu tikras.* BūgKS 85.

Medės jums nėra primieruo tos nė per vieną pėdą. ŽemR II 82. *Visa Aužbikų apylinkė tebemiega ar dar nėra išėjusi į laukus.* VaižgDD 59. *Rapolis per visą amžių gangreit nebuvo darbo dirbęs.* VaižgDD 83.

Neveikiamosiose atliktinėse formose, turinčiose pasyvinio veiksmo
reikšmę (pvz.: *Nei per revoliuciją nebuvo tiek nudarkyta miško, kiek jisai išdarkė.* Lkš (LKZ II 202)), neiginio prie dalyvio neaptikta.

Sudurtinės neveikiamosios formos su esamojo laiko dalyviu, turėdamos
neiginį prie dalyvio, reikšmės atžvilgiu nesiskiria nuo formų su neiginiu
prie pagalbinio veiksmažodžio, tik pirmosiomis formomis veiksmas daž-
niausiai kategoriskiai paneigiamas. Plg.:

Tvora gudinė yr nenardoma, bet gudiškai tveriama — pavijo-jama iš pat žemės. Vrn (LKZ III 694). *O tu, seni, jei nori, tarnauk už berną prie to naujojo šeimininko, nes iš po to pono kitur neleidžiamabuvoti išeiti...* ŽemR II 373.

O tais laikais juk prastas žmogus ir nebuvos laikomas žmogumi. CvR III 277. Viduje laikomas spžius vandens atsigerti ar virti nebuvos užvožiamas. VaižgDD 38.

§ 12. Afiksai *te-*, *be-*, *tebe-*, *nebe-* beveik vienodai dedami ir prie vieno, ir prie kito sudurtinių formų dėmens. Tik afiksas *be-* dažniau esti prie dalyvio (sudurtinėse pradétinėse formose jis tik prie dalyvio ir tebūna), o afiksas *te-* dažniau aptinkamas prie pagalbinio veiksmažodžio. Ar prie vieno, ar prie kito dėmens būdami, šie afiksai vienodai modifikuja visos sudurtinės formos reikšmę. Plg.:

Su afiksų te-: Ir tévas Šimonis dar tik vieną kartą téra traukingy sédéjës. SimonR I 217. *Prastai tebuvo su cementuoti, ir išvirto visi pamatai.* Vvr (LKŽ II 7). *Kaimelyje dabar tebuvo kalba mā tik apie meškeriotojų.* CvR III 127.

Todėl šis metodas technikoje ir laboratorijose ilgą laiką mažai buvo tetakomas. MatKCh 24.

Su afiksų be-: Antra, kas gi jai be vyro, nors ir karšinčiaus, bebuvo likę tarp žmonių? VaižgDD 101. *Katinas, snaudės ant mūro, supratęs skianas kalbas, apsilaižė: seniai jis bebuvo mėsos raga vės.* CvR III 159.

Kaip aš galėjau iš rudens imti, kad ponas gi juos (dobilus) avižomis užkrovei, o kai aš, pristigęs pašaro, paprašiau, tai man vien kritasiai buvo belikę. VienR V 38. *Ačiū tau, motynéle, seniai buvau besrėbės teip skanaus viralo!* ValPJ II. *Vargiai būtumėte be pamatę ir paties ministerio pažadėtąjų žemę, jeigu valdininkų nebūciau nulenkės.* LzPR II 86.

Su afiksų tebe-: Čia nesėta, teber žemė purenamasiluma tebesibaidom. Nt (LKŽ I 456). *Jei jis tebebūtų gyvas buvės, būtų mane įvedės į turtingiausius ir žinomiausius namus.* BalčHP₁ 45.

— Ką padarysi, ką padarysi, vargšas žmogus! — murmėjo Juras beveik pusbalsiu, skétriodamas rankomis, lyg jis būtų tebekalbėjęs su dvarininku. CvR VIII 150. *Kad būtų palšė tebesanti né kokios bėdos — ne paskutinė būtų nusprogusi.* ŽemR I 144.

Su afiksų nebe-: Jį žodį kalbant nebesu girdėjusi, bet galiu ranką į ugnį déti, kad ir jis bus jaunuosis gramzdinės į pragaro bedugnė. SimonR I 249. *Jai atrodė, kad į šitokį namą niekada nebebūtų galėjęs gržti Anskis,* tai dėl to jo ir nebéra. SimonVK II 169. *Senų dienų dainos neberėta taip taigojamos, kaip pirmiau kad buvo: juo tollyn; juo eina retyn.* DaukRR 255.

VI—VII amžiaus suomių kalba garso š bus jau nebeturėjusi, nes jo būta jau išvirsta garsu h. BūgKS 208. *Kad ne senos liepos ir keletas išlikusių beržų, tad savo sodo būčiau ir nebepažinęs.* VienR I 227.

Afiksas *tebe-* rodo, kad veiksmažodžio žymimas veiksmas vis dar tebevyksta, todėl jis esti prie tokijų veiksmažodžio formų, kurios reiškia trunkantį veiksmą. Kadangi atlirkintės formos paprastai reiškia jau atliktą ir nebevykstantį veiksmą, afiksas *tebe-* prie jų nededamas, išskyrus veikiamąsias tariamosios nuosakos formas, reiškiančias galimą arba

pageidaujamą praeities veiksmą. Kitais atvejais veiksmažodžio *būti* su afiku *tebe-* ir būtojo laiko dalyvio junginys nesudaro sudurtinės formos, o žymi, koks buvo ir tebėra daiktas.

Koks tavo plovimas — visi pašaliai tebėra priglite! Grg (LKZ III 424). *Viščiukas tebėra nesusigūžėjęs — dar reikia po vištос pakisti.* Žgč (LKZ III 768). *Veidrodis taip pat tebėra uždengtas,* Grėtė bijo pamatyti Jame savo veidą. Simon VK II 115. *O aš tuoju atsimenu, kol soda tebebuvon eišdraskyta, ar tai tokia buvo mūsų žemė tikroji?* ŽemR II 78.

Afiksas *nebe-* skiriasi nuo afikso *tebe-* tuo, kad dedamas ne tik prie tariamosios, bet ir prie tiesioginės nuosakos atliktinių formų, kai šios turi labai ryškią neapibrėžtos praeities veiksmo reikšmę ir labai silpną tuo veiksmu pasiekto apibendrintos rezultatinės būsenos reikšmę (žr. aukščiau pateiktus pavyzdžius su afiksu *nebe-*).

§ 13. Iš to, kas anksčiau pasakyta, galima padaryti išvadą, kad sudurtinės veiksmažodžio formos yra pastovus pilnareikšnio ir formalaus žodžio junginys, neperskiriama nei leksiškai, nei gramatiškai. Leksiškai neperskiriama jis dėl pagalbinio veiksmažodžio desemantizacijos: pastarasis, neturėdamas leksinės reikšmės, vienas negali atskirai funkcionuoti. Gramatiškai sudurtinės formos neskaidomos dėl savo reikšmės, kuri yra ne veiksmažodžio *būti* ir dalyvio gramatinį reikšmių suma, o visai nauja nuo abiejų dėmenų santykio priklausanti gramatinė reikšmė.

Kadangi sudurtinės formos apima visus veiksmažodžius ar bent didelę jų dalį (pavyzdžiu, neveikiamosios formos apima tranzityvinius veiksmažodžius), o jų gramatinė reikšmė atitinkamai santykiauja su vientisių formų reikšme (*siunčia — yra siuntęs — yra siuſtas, siuntė — buvo siunčiamas* ir pan.), sudurtinės formos jeina į veiksmažodžių asmenavimo sistemą.

Sudurtinių formų santykavimas su vientisinėmis asmenuojamosiomis veiksmažodžių formomis yra svarbiausias bruožas, rodantis, kad tai ne laisvas žodžių junginys, o gramatinė žodžio forma¹⁴.

¹⁴ Apie sudurtines veiksmažodžių formas ir jų pagrindinius požymius kitose kalbose žr. M. M. Гу́хман, Глагольные аналитические конструкции как особый тип сочетаний частичного и полного слова (На материале истории немецкого языка), kn.: Вопросы грамматического строя, Москва, 1955; Л. В. Кузьмичева, К вопросу об «аналитических конструкциях» как лексикограмматическом явлении (На материале глагольных сочетаний немецкого языка), «Иностранные языки в школе», 1962, № 5; А. И. Смирницкий, Аналитические формы, «Вопросы языкоznания», 1956, № 2; Л. А. Бармина, К вопросу об аналитических формах глагола в современном английском языке, «Ученые записки» (I-й Моск. гос. пед. ин-т иностр. яз.), 1961, т. 25; В. М. Жирмунский, О границах слова, «Вопросы языкоznания», 1961, № 3, р. 15—18; Аналитические конструкции в языках различных типов (Тезисы докладов), Ленинград, 1963; О. И. Москальская, Устойчивые словосочетания с грамматической направленностью, «Вопросы языкоznания», 1961, № 5; О. И. Москальская, Грамматический идиоматизм и синтагматика, «Иностранные языки в высшей школе» (I-й Моск. гос. пед. ин-т иностр. яз.), 1962; А. А. Потебня, Из записок по русской грамматике, т. I—II, Москва, 1958, р. 119, 145.

M. Guchman yra iškėlusi šiuos pagrindinius vokiečių kalbos sudurtinių veiksmažodžio formų (autorė jas vadina analitinėmis konstrukcijomis) kriterijus: 1) neperskiriamą dėmenų sukibimą, 2) idiomatiškumą, kaip to neperskiriamumo pagrindą, 3) visos veiksmažodžio leksinės sistemos apėmimą ir 4) įsijungimą į veiksmažodžio santykiaujančių formų sistemą¹⁵. Autorė remiasi vokiečių kalbos duomenimis, bet, jos manymu, šie kriterijai daugiau ar mažiau turėtų tikiti ir kitoms kalboms. Kartu ji pažymi, kad, pavyzdžiui, dėmenų sukibimas bei idiomatišumas įvairiose kalbose galis būti nevienodo laipsnio, t. y. vienose kalbose dėmenys esą laisvesni, savarankiškesni, kitose — mažiau laisvi.

M. Guchman iškelti sudurtinių formų kriterijai daugiau ar mažiau tinka ir lietuvių kalbos sudurtinėms veiksmažodžių formoms. Ypatingą jų dėmenų sukibimą bei idiomatiškumą rodo viso junginio gramatinė reikšmė, kuri yra ne atskirų dėmenų reikšmių suma, o nauja nuo abiejų dėmenų santykio priklausanti reikšmė. Pagal reikšmę sudurtinės formos santykiauja su atitinkamomis vientisinėmis veiksmažodžio formomis. Ir nors kai kurios sudurtinių formų grupės, pavyzdžiui, sudurtinės neveikiamosios formos, visos veiksmažodžio leksinės sistemos neapima, vis dėlto jos būdingos daugeliui įvairios leksinės reikšmės veiksmažodžių¹⁶.

§ 14. Lietuvių kalbos sudurtinės veiksmažodžių formos nėra galutinai susikristalizavusios ir atsiribojuotos nuo sudurtiniu tariniu einančių analogiškų veiksmažodžio *būti* ir dalyvio konstrukcijų, iš kurių kadaise yra išriedėjusios. Tam tikrų leksinių reikšmių dalyviai vienais atvejais su veiksmažodžiu *būti* sudaro sudurtines formas, o kitais — ne, destis kokiam konteekte toks junginys pavartotas. Be to, sudurtinių formų reikšmė daugeliu atvejų daugiau ar mažiau priklauso nuo dalyvių reikšmės, dėl to sudurtinės formos, be veiksmo reikšmės, dažnai turi ir su tuo veiksmu susijusios būsenos reikšmę¹⁷, kuri sudurtines formas sieja su atitinkamomis konstrukcijomis, einančiomis sudurtiniu tariniu. Kuo ryškesnė būsenos reikšmė, tuo menkiau gramatizuota sudurtinė forma, ir atvirščiai, kuo ryškesnė nusakomo veiksmo reikšmė, tuo didesnis viso junginio gramatizacijos laipsnis ir tuo daugiau yra pamato laikyti jį veiksmažodžio forma.

Nežiūrint to, kad lietuvių kalbos sudurtinės veiksmažodžių formos nėra galutinai susikristalizavusios, jos dėl jau aukščiau minėtų ypatybių jeina į veiksmažodžių asmenavimo sistemą ir santykiauja su atitinkamomis vientisinėmis formomis.

¹⁵ Žr. M. M. Г у х м а н , min. veik., p. 359.

¹⁶ Kitoje minėtojo straipsnio vietoje (p. 348) M. Guchman teigia, jog tai, kad sudurtinės formos apima dideles veiksmažodžių grupes, jau pastato jas greta vientisių veiksmažodžio formų ir salygoja jų įsijungimą į asmenavimo paradigmą.

¹⁷ Plg. N. Sližienė, Apie sudurtines atliktines veiksmažodžio laikų ir nuosakų formas lietuvių literatūrinėje kalboje, kn.: Lietuvių kalbos morfologinė sandara ir jos raida, p. 86—87.

Veikiamosios ir neveikiamosios rūšies sudurtinės formos

§ 15. Sudurtinių veiksmažodžio formų rūšies reikšmė priklauso nuo dalyvio, jeinančio į sudurtinių formų sudėtį, rūšies. Jeigu dalyvis yra veikiamosios rūšies, tai ir sudurtinė forma turi veikiamosios rūšies reikšmę, ir atvirkščiai.

Neveikiamosios rūšies asmenuojamosios formos lietuvių kalboje yra tik sudurtinės. Jos sudaro veiksmažodžio asmenuojamųjų formų rūšies kategorijos pagrindą.

Visos veiksmažodžio laikų bei nuosakų formos, išskyrus sudurtines pradétines, gali būti veikiamosios ir neveikiamosios rūšies, pvz.: *bara — yra baramas, barė — buvo baramas, yra baręs — yra bartas, išbarė — buvo išbartas, bartų — būtų baramas, būtų baręs — būtų bartas, bark — būk baramas, tebara — tebūnies baramas* ir t. t. Sudurtinės pradétinės formos yra tik veikiamosios rūšies, pvz.: *buvo bebarąs, bus bebarąs, būtų bebarąs*.

Veikiamosios rūšies asmenuojamosios veiksmažodžio formos žymi veiksmą, atliekamą saknio veiksniu išreikšto asmens arba daikto, o neveikiamosios rūšies formos žymi veiksmą, nukreiptą į saknio veiksnui išreikštą daiktą ar asmenį, plg.: *A š s k a i t a u k n y gą ir K n y g a y r a mano s k a i t o m a; A š e s u s k a i t ė s k n y gą ir K n y g a y r a mano s k a i t y t a*. Kadangi neveikiamosios rūšies formos žymi, kad saknio veiksnui išreikštasis daiktas ar asmuo ne pats veikia, o yra kieno nors kito veikiamas, kartu jos reiškia ir tam tikrą to daikto patiriamą būseną.

Abiejų rūšių formas turi tik tranzityviniai ir kai kurie intranzityviniai veiksmažodžiai (daugiausia tie, kurie valdo kilmininko linksnį: *laukti, ieškoti, bijoti, vengti* ir pan.), pvz.: *muša — yra mušamas, yra davęs — yra duotas, nupirk — buvo nupirktas, lauké — buvo laukiamas, ieško — yra ieškomas, gyvena — yra gyvenamas* ir pan. Dauguma intranzityvinių veiksmažodžių turi tik veikiamosios rūšies formas. Jie gali turėti beasmenes neveikiamąsias formas, tačiau pastarosios neturi neveikiamosios rūšies reikšmės, nes nereiškia pasyvaus santykio tarp nusakomo veiksmo ir saknio veiksniu išreikšto daikto arba asmens. Jų reikšmė artima veikiamųjų formų reikšmei.

O kiek aš žinau ir atsimenu, Šalteikių Karaliaus namuose n e b u v o g i r t u o k l i a u j a m a. SimonVK II 271. Juk visur b u s m u š a m a s i, juk visur Anskis turės paleisti ugnį į žmones, kurie jam nieko blogo nepadarė... SimonVK II 41. A š pragaišau biskutį (truputį), o jo tuosyk ir b u v o b ū t a. Ss (LKŽ III 42). Ypač daug b u v o r i n k t a s i Zabalkansko prospektė. Gud-Guz KIT 64.

**Sudurtinių veiksmažodžio formų atribojimas
nuo dalyvio ir veiksmažodžio *būti* konstrukcijų,
kurios sudurtinių formų nesudaro**

§ 16. Kaip jau buvo minėta, lietuvių kalbos sudurtinės veiksmažodžių formos nėra galutinai susikristalizavusios ir atsiribojujos nuo sudurtiniu tariniu einančių konstrukcijų, iš kurių kadaise yra išriedėjusios. Jas sudarančių dalyvių veiksmažodinė reikšmė vienais atvejais išryškėja daugiau, kitais — mažiau, žiūrint, kokiam kontekste pavartotos sudurtinės formos ir kokia jų leksinė reikšmė. Tam tikros įtakos turi ir su neveikiamaja rūšimi susijusi būsenos reikšmė. Kuo ryškesnės dalyvio veiksmažodinės ypatybės, tuo ryškesnę veiksmo reikšmę turi visas junginys ir tuo labiau jis gramatizuotas, ir atvirkščiai, kuo silpnesnės dalyvio veiksmažodinės ypatybės ir ryškesnės būdvardinės, tuo menkiau sukibę junginio dėmenys, o pats junginys artimesnis sudurtiniu tariniu einančioms konstrukcijoms. Plg.:

a) *Jis* (Mykoliukas) *tau yra atidavęs kažin ką geriau, neg Geisė.* VaižgDD 53. *O mes, vyrai, sau likimą jau esame pasirinkę!* KrėvP 229. *Tos kiaulės kame-ne-kame yra išknaisiojusios kie-mą.* Lž (LKŽ VI 196). *Moterų pusė kapos sūnelius palydėt pasisiūlė,* nes ir *jas kvieslys į česnį buvo pakvietęs.* DonR 66.

b) *Tas žmogus yra paprates amatuotis — visokius darbus moka dirbti, pataisyti.* Škn (LKŽ I 97). *Dalgis yra pridilęs.* KlvrŽ (LKŽ II 380). *Jo veidas buvo pablyškęs nuo nemiegotos nakties.* VenclR III 239. *Taip, taip, ir aš mačiau, kad vienu tarpu ji buvo labai nubalus i.* SimonVK I 279. *Jis* (Vacys) *buvo sužeistas, nevaldė rankos — papuolė vilkas į geras žabangas!* TilvU 162.

Pirmosios grupės (a) sakiniuose veiksmažodžio *būti* ir dalyvio junginiai turi aiškią veiksmo reikšmę ir sudaro neabejotinas sudurtines formas. Antrosios grupės (b) sakiniuose atitinkami junginiai turi žymiai silpnesnę veiksmo ir ryškesnę ypatybės reikšmę, tačiau vis dėlto laikytini sudurtinėmis formomis, nors ir ne tokiomis aiškiomis, kaip aukščiau minėtos. Pastarosios grupės sudurtinės formos yra labai artimos konstrukcijoms, einančioms sudurtiniu tariniu, bet vis dėlto nėra joms lygios, nes turi, nors ir nelabai ryškią, veiksmo reikšmę; jų vietoje panašia reikšme galima būtų pavartoti vientisines veiksmažodžių formas, p.vz.: *Tas žmogus paprato amatuotis...;* *Dalgis pridilo;* *Jo veidas pablyško nuo nemiegotos nakties* ir t. t. Veiksmažodžio *būti* ir dalyvio konstrukcija nesudaro sudurtinės formos tada, kai dalyvis neturi veiksmo reikšmės ir žymi pastovią daikto ypatybę. Tokių konstrukcijų negalima pakeisti ir vientisiniems veiksmažodžių formomis.

Gyvatžolių šaknys yr susiraičiusios (t. y. turi tokią formą) *kaip gyvatės.* Skdv (LKŽ III 369). *Bulvės gyslotės yr it alksnio pumpurai iškorėję.* Žal (LKŽ III 356). *Ilgai buvo sukiužęs, kol ryžos išvažiuoti Petrapilin.* Vaižg (LKŽ V 932). *Žmonių akyse Rapolas buvo tikrai išdykęs — vengė mažiausio darbelio.* VaižgDD 96. *Briauzgai*

(kaulai) *kyšo išsikišę*, *jei drabužis yr aptemptas*, *o žmogus liesas*. Plng (LKŽ I 849). Lėšis *yr a bipus įgaubtas*. BaršF 207.

Vis dėlto reikia pasakyti, kad aukščiau minėtosios grupės (b) sudurtinės formos yra gana sunkiai atskiriamos nuo konstrukcijų, einančių sudurtiniu tariniu, tarp jų nėra griežtos ribos.

§ 17. Dažniausiai turi būdvardišką reikšmę ir nesudaro sudurtinių formų būtojo laiko dalyviai, padaryti iš įvykio veiksmažodžių, reiškiančių daikto ar asmens būsenos bei būvio pasikeitimą (*išbalės, sudžiūvės, nuskarės, sukiužės, išdykės, īgaubtas, suplotas* ir pan.; plg. aukščiau pateiktus sakinius, kuriuose veiksmažodžio *būti* ir dalyvio junginiai nesudaro sudurtinių formų).

Kitų veiksmažodžių būtojo laiko dalyviai sudurtinių formų paprastai nesudaro tik tada, kai jeina į daugiau ar mažiau sustabarėjusių frazeologinių junginių sudėtį.

Rodos, es išmintingas ir svieto matęs, o gali taip spėrai pri- siimti kontraktą! ŽemR II 59. *Esu susiedus i su visokiai s darbais, neturiu laiko, né sveikatos.* Šts (LKŽ II 842). *Kas ant ko yr kritęs* (turi palinkimą): *viens — prie mokslo, kiti — prie karvių.* Prk (LKŽ VI 624). *Esu jau per virtusi per kotą* (pasenusi). Šts (LKŽ VI 384). *Ji jau yra dantį metusi.* Brs (LKŽ II 180). *Tas Tamšius velnią yra šiandien prarijės; ką nors netikusį galvoja!* LzPR II 49. *Anos neapeisi — yra keturioms segta.* Šts (LKŽ II 785). *Jis yra vilko neštas ir pamestas.* JablRR I 318.

§ 18. Esamojo laiko neveikiamieji dalyviai, padaryti iš intranzityvinių veiksmažodžių ir neturintys neveikiamosios rūšies reikšmės, su veiksmažodžiu *būti* sudurtinių formų nesudaro. Jie žymi tam tikrą daikto ypatybei, susijusių su dalyvio veiksmažodinės šaknies reiškiamu veiksmu.

Tur būt, užtenkama buvo dalis, ir pakako Tautrimui, kad jis nėmaž nesiivaipė ir su visa kuo sutiko. SimonVK I 135. *Šis medis bus tinka mas kailiavilkui dirbti.* Ldk (LKŽ V 51). *Ką ten bus pieno, kad karvės yr badu dvesiamos.* Slnt (LKŽ II 681). *Pikta dvasia yra neekiliūvama; akmeniu jos nenudauši.* Švnč (LKŽ VI 135). *Dvi mergiotės buvo augamoss.* Vb (LKŽ I 382). *Aprašytasis vyksmas yra grįžtamasis.* MatKCh 61.

Šių dalyvių bevardės giminės formos su veiksmažodžiu *būti* gali sudaryti sudurtines formas, tačiau pastarosios neturi neveikiamosios rūšies reikšmės (žr. § 15).

Tranzityvinių veiksmažodžių esamojo laiko neveikiamieji dalyviai sudurtinių formų nesudaro tada, kai turi veiksmo galimumo, reikiamumo, daikto paskirties ar tinkamumo reikšmę. Tokie dalyviai, nusakydami daikto santykį su dalyvio šaknies reiškiamu veiksmu, žymi pastovias daiktų ypatybes, pvz.: *neišskaitomas raštas, piaunamie rugiai, valgomasis šaukštasis, ariaama žemė* ir pan.¹⁸

¹⁸ Plg. V. Ambrazas, Dėl esamojo laiko neveikiamujų dalyvių vartojimo, „Lietuvijų kalbotyros klausimai“, t. 4, Vilnius, 1961, p. 93—110.

Mūsų šienas yra apgrębiamas (maža pievų). Šts (LKŽ III 554). *Darbininkės sveikata jis susisielojo tik todėl, kad Ona buvo nepakeičiamai ūkyje.* CvR III 42. *Ji vylési, kad Gaidienė bus suka labama.* SimonVK II 335. *Juk mes su Ona lékéme nakčia prie daktaro... man irinama buvo...* ŽemR II 443. *Dar tas šarkas (švarkas) yra gerai padėvimas.* Vvr (LKŽ II 312). *Tas arklys jau buvo akėjamas.* Ss (LKŽ I 44).

§ 19. Esamojo ir būtojo laiko dalyvių būdvardinė reikšmė dažniausiai išryškėja tam tikrame kontekste. Pavartoti kitokiomis aplinkybėmis, tie patys dalyviai gali turėti pakankamai ryškias veiksmažodines ypatybes ir sudaryti sudurtines formas, plg.:

Gerbenio jurgino lapeliai yra sukti (ne sudurtinė forma). Bsg. *Prakabinau kastini, ir apsibliovė: mat, su rūgštu pienu buvo suktas* (sudurtinė forma). Šts (LKŽ V 395).

Dalyvių veiksmažodinių ar būdvardinių ypatybių ryškumas kartais priklauso ir nuo tam tikros jų pozicijos sakinyje. Pavyzdžiui, kai sakinyje yra būdvardžių (kartais daiktavardžių ar prielinksnių konstrukcijų su jais), nusakančių kitą kurią to paties daikto ar asmens ypatybę ir einančių su dalyviais vienarūšemis sakinio dalimis, dalyviai vartoja būdvardiškai ir su veiksmažodžiu būti sudurtinių formų nesudaro.

Visi buvo tylūs, rimti, susikaupę, ir kiekvieno akyse žibėjo užslėpto keršto bei pasipiktinimo ugnelė. VienR V 320. *O dar véliau — jos* (Ilžės akys) *jau buvo susimąsciusios, nuliuodusios ir jau nebe mergaitiškos.* SimonVK II 371. *Kad aš buvau jautinis, mažas, dar neužaugęs, aš nuvedžiau žirguželį į jūreles girdyti.* JD 765. *Vyras buvo gérūnas ir pasileidęs kaip lapų ryssys.* Brt (LKŽ III 270). *Visi jie buvo nusiminę, nuliudę, begyvybės ir krutėjo kaip kokie šešliai.* VienR I 229. *Mokési Povilas nors nekaip, bet buvo kruopštus, nuolat užgulęs knygą, ir pamokas iškaldavo atmintinai.* VienR V 15. *Tiktais dėdės Dūdjonio plaukai buvo ilgi, apvalai apkirpti ir turėjo per viduri sklastymą.* SimonOBT 25.

Visada taip pat, bet jie (laiškai) visada buvo Martynui mieli ir laukiamai, tik kad jie tebuvo tokie reti. SimonVK II 286. *O juk buvo jaunas irjisai, stiprus ir visų branginamas.* BilR I 206.

Dalyvių būdvardiškų reikšmę taip pat pabrėžia jiems priklausantys įvardžiai *toks, koks, kažkoks, toks pat ir pan.*

Tėtukas jau vis buvo toks prazilięs, vis toks sukuempęs, ir jo keliai vis tokie sulinkę. SimonVK I 14. *Ko gi tu toks esis sublogęs, gal sergi?* Jrb (LKŽ I 768). *Esi tokia nuvargusi ar ligos pagulta...* ŽemR II 227. *Ha, aš mačiau, koks tavo veidas buvo nušvitęs.* SimonVK II 17.

Esamojo laiko veikiamieji dalyviai su afiksu *be-* turi labai ryškią veiksmažodinę ir labai silpną būdvardinę reikšmę ir su veiksmažodžiu būti visada sudurtines formas.

Esamojo ir būtojo laiko dalyviai, vartojami esamojo laiko sudurtinių formų reikšme

§ 20. Esamojo laiko, ypač trečiojo asmens, sudurtinių formų reikšme dažnai vartojami esamojo ir būtojo laiko dalyviai be pagalbinio veiksmažodžio.

Juk laidojamas paskutinis Šalteikių Šalteikis. SimonVK I 12. Pasuolėje sudėti senojo Varklio balžienai paleidžiamai į darbą. Gud-GuzKIT 13. Man pasigirdo, kad aš šaukiama... SruogR III 408.

Rodos, kad Vilius Karalius Grętę užmiršęs, — jis nueina prie lopšio pažiūrėti sūnaus. SimonVK I 360. Naktį būrelis lietaus perėjęs, žemele atvilyta, žolelė nuprausta, oras atgaiintas. ŽemR II 238. Kū-kū, ne martelė ratuos įkelta! Kū-kū! tik avelė, tik avis balta! SNérP₁ 439. Aš pavalgęs, aš pagėręs, — motušėle, kur dukrelės? JD 1470. — Sakyk jau sakyk, ko čia labai nelabai, lyg ožys ant ledо! — atsišaukė Saliamutė. — Ar ne mūsų Poviliuko samdytas, ne mūsų duonele valgydintas? BaltPV₁ I 361.

Ilgą laiką lietuvių kalbos gramatikose tokie dalyviai buvo laikomi esamojo laiko sudurtinėmis formomis, kuriose praleistas pagalbinis veiksmažodis¹⁹. Iš tikrujų tai ne sudurtinės formos, ir pagalbinio veiksmažodžios, tur būt, visai nėra turėjusios²⁰. Kadangi dalyvių reikšmė šiais atvejais atitinka esamojo laiko sudurtinių formų reikšmę, jie laikytini atitinkamomis (pavyzdžiui, atlirkinėmis, neveikiamosiomis) esamojo laiko formomis, tik ne sudurtinėmis. Neturėdamos pagalbinio veiksmažodžio, šios formos neturi ir morfologiškai išreikštос asmens kategorijos. Asmens reikšmę paprastai rodo asmeniniai jvardžiai, arba ji paaiškėja iš konteksto.

§ 21. Ne kiekvieno tariniu einančio esamojo ar būtojo laiko dalyvio reikšmė yra lygi esamojo laiko sudurtinių formų reikšmei. Kartais ją lydi įvairūs modaliniai atspalviai, nebūdingi sudurtinėms formoms. Tokie dalyviai ir pagal reikšmę neatitinka sudurtinių formų.

Tariniu einantys būtojo laiko dalyviai turi labiausiai nutolusią nuo atlirkinių formų reikšmę tais atvejais, kai jais atpasakoamos svetimos minčios, pasakoma tai, kas nėra labai gerai žinoma, o tik iš kitų girdėta.

Neturtėlis valgydamas drąsai pasakojo, kaip gyvai karvei išpioti ovęs iš kulšies kepsni ir išsiuke pęs. ŽemR II 136.

¹⁹ Žr. J. Jabłoniskis, Rinktiniai raštai, I, p. 312; J. Žiugžda, Lietuvių kalbos gramatika, I, Fonetika ir morfologija, Kaunas, 1962, p. 191—193; J. Otrebski, Gramatyka języka litewskiego, III, Nauka o formach, Warszawa, 1956, p. 280.

²⁰ Šios formos pagal kilmę siejamos su vientisiniu vardažodiniu tarjnju, paveldėtu iš žilos senovės ir plačiai vartojamu dabartinėje lietuvių kalboje, plg. K. Brugmann, Die Syntax des einfachen Satzes im Indogermanischen, Berlin und Leipzig, 1922, p. 59—77; Из трудов А. А. Шахматова по современному русскому языку, Москва, 1952, p. 77—78; Т. П. Ломтев, Очерки по историческому синтаксису русского языка, Москва, 1956, p. 37; Ю. Г. Скиба, Предикативная связка «быть — есть» в восточнославянских языках, «Ученые записки Черновицкого ун-та», т. 47, серия филол. наук, вып. 14, 1961.

Tuomet, jei tikėsime kultūros istorininkais, indoeuropiečių dar nemo kėta duonos kepti ir kviečių auginti. BūgKS 206.

Panašiai kartais vartojami ir bevardės giminės esamojo laiko neveikiamieji dalyviai.

Ir sužinojo priešininkai, kad ne paprasto kareivio jų rūsy sėdi mā, bet didžio ir galingo bajoro sūnaus. KrēvP 52.

Būtojo laiko dalyviais, ypač neveikiamaisiais, gali būti pasakomas iš kokių nors esamų faktų sužinomas ar spėjamas praeities veiksmas.

Trobos durys iki galio atdaros, prieš duris, trobos gale, guli numirėlis, uostus papūtęs. Nesenas dar buvęs vyras. ŽemR II 385. *Drąsaus, kaip pasirodo, Žičkaus būta!* TilyU 146.

Bevardės giminės esamojo laiko neveikiamaisiais dalyviais panašiai nusakomas iš kokių nors esamų faktų sužinomas ar spėjamas dabarties veiksmas.

Vadinasi, krėslo esama ne tikta lietuviško, bet ir aistiško žodžio. BūgKS 138. *Štai kame esama laimės...* VienR I 243.

Veikiamaisiais arba neveikiamaisiais būtojo laiko dalyviais dažnai pasakomi veiksmo rezultatai, kurie staiga pamatomai, išgirstami, sužinomi ar kaip kitaip patiriami ir sukelia nusistebėjimą ar kitas emocijas.

Tilink, žiūriu — peilio auselė nušokus. Jnšk (LKZ I 410). — *Sitaigis tau! Ką gi beišsi skyres — tą pajuodėlę, didnosę, pataikūnę, valiūkę! — pakilo šaukti pati.* ŽemR I 66. *Iš tolo kažin kas blyzgu-blazgu, blyzgu-blazgu, prieinu — drabužiai išdžiaustyt!* Slnt (LKZ I 763).

Bevardės giminės esamojo laiko neveikiamaisiais dalyviais gali būti pasakomas kokiui nors būdu staiga patiriamas veiksmas.

Vidun einu iš priemenės — ég sėdi mā diduomenės. Lkm (LKZ II 330). *Ir čia svetelių esama!* SruogR III 469.

Visais šiais atvejais esamojo ir būtojo laiko dalyviai yra tam tikra netiesioginės kalbos raiškos priemonė.

Tariniu einantys dalyviai nelaikytiniai esamojo laiko formomis, savo reikšme atitinkančiomis sudurtines formas, ir tais atvejais, kai reiškia daikto ypatybę.

Valgo valgo, o į naudą neina, vis sudžiuva. Gs (LKZ II 793). *Jo nosis lenkta lyg gugé.* Lš (LKZ III 702). *Šits drabužis mano pasigriebiamas.* Gs (LKZ III 591).

Kai kurie XVI—XVII a. vartojamų sudurtinių veiksmažodžio formų struktūros ypatumai

§ 22. XVI—XVII amžiuje vartojamos sudurtinės veiksmažodžių formos savo struktūra iš esmės nesiskiria nuo šiandieninių formų: jas taip pat sudaro esamojo arba būtojo laiko dalyviai ir pagalbinio veiksmažodžio būti asmenuojamosios formos. Pradėtinį formų to meto raštuose be galos maža. Užtat gana gausu sudurtinių formų, sudarytų su esamojo laiko veikiamuoju dalyviu be afikso *be-*.

Ir kitás awis turiú, kurios ne ižg to gárdo s a n c z i o s y r á (=nie są z tey owczarniey WjP 348; non sunt ex hoc ovili WjB Jn 10 16). DP 206. Ir tápe est' priételumis Herodas ir Pitótas anói' dienói: Nes' pirm' to b ú w o é s s q (=byli WjP 281; erant WjB Luk 23 12) nepriételumis tarp sawęs. DP 164. Ir nág to b u s Sunús žmôgaus s é d i s (=będzie siedział WjP 13; erit sedens WjP Luk 22 69) ant deszinés gałibes Diéwo. DP 163. Szitie dáiktai stóios Bethanioy vž Iordôno, kur Iónas bù k r i k s z t i i q s (=krzcit WjP 33; erat baptizans WjB Jn 1 28). DP 21. Kaip bútū W. Iézus isztáręs ką ne padórei priesz Biskupą: arba kaip' b ú t u n e d e r á (=iakoby się nie godźilo WjP 274) po akim Biskupo teisei, ir iszmintingai bitôt. DP 160. Dangaus ir szemes Ponas kudai schù kartu elges ir uszgimme kaip kada b u t u kokio piemenes bernelis e s a n s. BrP I 61.

Šiomis formomis pabrëžiama nusakomo veiksmo trukmę.

Šio tipo sudurtinių formų dabar dar pasitaiko žemaičių tarmėje, taip pat S. Daukanto raštuose.

Toj šulinėj visuomet b u v o vanduo b Ú n q s, o dabar jau išdžiūvęs. Šts (LKŽ I 994). Vanduo driekots, lygu siūlų, lygu vortinklių b Ú t u aname e s q. Šts (LKŽ II 486). Lietuvis, tai yra kalnénas arba žemaitis, visados yra linksmos širdies žmogus: keliaudamas, dirbdamas, kame b Ú t u n e v a r g s t q s, visados niūniuoja ar dainuoja. DaukRR 204.

Sudurtinės formos su esamojo laiko veikiamuoju dalyviu be afikso *be*, palyginti su sudurtinėmis pradėtinėmis formomis, yra menkiau gramatiizuotos. Pabrëždamos nusakomo veiksmo trukmę, jos kartu žymi ir tam tikrą veikėjo būseną, tuo būdu yra artimesnės konstrukcijoms, einančioms sudurtiniu tariniu. Be to, šias formas turi tik eigos veikslo veiksmažodžiai.

Dabartinėje lietuvių kalboje esamojo laiko veikiamasis dalyvis be afikso *be*- su veiksmažodžiu *būti* sudurtinių formų dažniausiai nesudaro, nes žymi daiktui ar asmeniui būdingą ypatybę.

Sena meilé y r d e g a n t i. Dr (LKŽ II 251). Vaikelis b u v o jau i š k a l b q s (jau mokėjo kalbėti). Šts (LKŽ V 116). Visa ta diena b u v o y patingai n e r v i n a n t i. VaižgDD 23. Ratus reikia gerai ištepti... měslai b u s v a r v q, o tolí vežti, bus arkliams sunku... ŽemR II 165.

Tokių pavyzdžių yra ir XVI—XVII a. raštuose.

Tenáí Christus passâke, iog Iónas n ē b ú w o s i u b û i ē s kaip n èndre. DP 21. Akis wieszpaties tol tabiaus ž i b u n ć i o s i r a i r t w a s k u n ć i o s negi saute. SP I 19.

§ 23. J. Bretkūno raštuose, be pagalbinio veiksmažodžio *būti*, su būtojo laiko neveikiamaisiais dalyviais vartojamas ir veiksmažodis *tapti*.

Ir t a p a tatai AbiMelechui p a s a k i t a. BrB Teis 9 25. Ir Iair nu-mirre, ir t a p a p a k a s t a s Kamone. BrB Teis 10 5. Schitaipo p a d a-r i t a s t a p a Dangus ir Szeme, su wissa ių ricerysta (graszybe). BrB 1 Moz 2 1.

Kada-ne-kada M. Mažvydo ir J. Bretkūno raštuose šalia būtojo laiko neveikiamųjų dalyvių pasitaiko veiksmažodis *stotis*.

Atodelei ant io wietas turit man atsakiti, idant reikstas passiszinimas butu, ko drinei ghissai sto i e s i a p c h r i k s t i t a s, alba, a p c h r i k s-

t i t a. Mž 107—108. Bei Abrahamas pakele dide Kollacien tą dieną, kaip Isaak nutrauktas stoiosi. BrB I Moz 18.

Šio veiksmažodžio vartojimui, gal būt, turėjo įtakos lenkų kalba.

Geidžiamosios nuosakos neveikiamosioms sudurtinėms formoms sudaryti vartota ir veiksmažodžio *stovēti* geidžiamosios nuosakos forma *testov(i)*²¹.

Prakeiktas testow, kursai tawe kiejk, Perszegnotas testow, kursai tawe perszegnoj. BrB I Moz 27 29.

§ 24. XVI—XVII a. raštuose beveik nevartojami dalyviai be pagalbinio veiksmažodžio esamojo laiko sudurtinių formų reikšme. M. Daukšos postilėje jų šiek tiek pasitaiko, tačiau daugiausia tik tais atvejais, kai ir lenkiškame originale yra tokios formos.

Nes teip' paraszita (=napisano WjP 11): Ręgėiau numirelus mažitelus ir didžius. DP 7. Apé anā tarīta (=rzeczono WjP 440), tūieu kaip paragāusi, tad' mirimū mirsi. DP 264. O kaip tur vž saugotis tas: Kuris kū pazeides ártimą sawą, arba kuris pazeistas (=obrázon WjP 488) nūg io. DP 293. Ir kas dabar némire, bitáu idánt' mirtū. DP 199.

Dalyviai vietoj esamojo laiko sudurtinių formų taip menkai galėjo būti vartojami senuosiuse raštuose dėl dviejų priežasčių. Sudurtinės formos, turėdamos pagalbinį veiksmažodį, tiksliau išreiškia mintį. Dėl to ir dabar mokslinėje literatūroje dalyviai sudurtinių formų reikšme vartojami žymiai rečiau, negu grožinėje literatūroje arba šnekamojoje kalboje. Tokio minties tikslumo, galimas daiktas, siekė ir XVI—XVII a. vertėjai, kurie ypač bijojo nukrypti nuo originalo.

Antra vertus, XVI—XVII a. lietuvių bažnytinei raštijai daug įtakos darė kitos kalbos: lotynų, lenkų, vokiečių. Kai kurioms jų, pavyzdžiui, lotynų, vokiečių, nebūdingas dalyvių vartojimas vietoje sudurtinių formų. Lenkų kalboje be pagalbinio veiksmažodžio buvo vartojamos tik būtojo laiko trečiojo asmens veikiamosios formos²². Neveikiamosios formos, kurios savo sudėtimi panašios į mūsų sudurtines neveikiamąsias formas, lenkų kalboje dažniausiai buvo vartojamos su pagalbiniu veiksmažodžiu. Tais atvejais, kai lenkiškame tekste buvo pavartotas neveikiamasis dalyvis be pagalbinio veiksmažodžio, beveik visada jis buvo verčiamas į lietuvių kalbą pažodžiui. Tuo būdu dalyvių vartojimas ar nevartojimas vietoje esamojo laiko sudurtinių formų iš dalies priklausė ir nuo svetimų kalbų įtakos.

²¹ Dabartinės kalbos tarmėse dar yra išlikusi sustabarėjusi šios formos liekana *testa* (<*testovi*), vartojama, kaip ir dalelytė *tegul*, geidžiamajai nuosakai sudaryti, pvz.: *testà krāto Drsk, testà válgo Aps, tēsta bāna Eiš.*

²² Greta jų dar buvo vartojamos ir formos su pagalbiniu veiksmažodžiu. Kitų asmenų formos turėjo sutrumpėjusias pagalbinio veiksmažodžio formas, žr. Z. Klemensiewicz, T. Lehr-Sławiński, S. Urbańczyk, Gramatyka historyczna języka polskiego, Warszawa, 1955, p. 371—372.

I š v a d o s

1. Lietuvių kalbos sudurtinės veiksmažodžių formos, sudėtos iš dviejų (kartais net trijų) žodžių, suvokiamos kaip vienas minties aktas ir dėl to, kaip ir vientisinės formos, jeina į veiksmažodžių asmenavimo sistemą. Šių junginių įsiliejimą į asmenojuamųjų formų sistemą nulémę jų reikšmės santykis su vientisinių formų reikšme ir tai, kad jie apėmė arba visus veiksmažodžius, arba bent dideles įvairios reikšmės veiksmažodžių grupes.

2. Lietuvių kalbos sudurtinės veiksmažodžių formos ne visais atvejais yra vienodai gramatizuotos. Jų gramatizacijos laipsnis priklauso nuo dalyvių reikšmės: kuo ji artimesnė veiksmažodžio reikšmei, tuo glaudesnis ryšys tarp sudurtinės formos dėmenų, ir atvirkšciai, kuo ji artimesnė būdvardžio reikšmei, tuo silpnesnis ryšys tarp sudurtinės formos dėmenų ir tuo mažiau sudurtinė forma atsiribojusi nuo sudurtiniu tariniu einančių konstrukcijų, su kuriomis siejasi pagal savo kilmę.

3. Dalyviai, neturintys veiksmažodinių ypatybių arba pavartoti būdvardiškai, su veiksmažodžiu *būti* sudurtinių formų nesudaro. Tas pats dalyvis vienu atveju gali turėti ryškias veiksmažodines ypatybes ir su veiksmažodžiu *būti* sudaryti sudurtines formas, kitu atveju gali turėti ryškias būdvardines ypatybes ir su veiksmažodžiu *būti* nesudaryti sudurtinių veiksmažodžio formų. Riba tarp sudurtinių veiksmažodžio formų ir analogiškų konstrukcijų, einančių sudurtiniu tariniu, nėra griežta. Tai rodo, kad lietuvių kalbos sudurtinės veiksmažodžių formos nėra galutinai susikristalizavusios ir atsiribojusios nuo tų konstrukcijų, iš kurių yra kilusios. Šitokiai padėciai ypač palanki ta aplinkybė, kad į sudurtinių formų sudėtį jeinantys dalyviai savo forma nesiskiria nuo atributyvinių dalyvių.

4. Sudurtinės neveikiamosios formos yra vienintelės asmenojuamosios neveikiamosios rūšies formos lietuvių kalboje. Jos sudaro veiksmažodžio asmenojuamųjų formų rūšies kategorijos pagrindą. Neveikiamosios rūšies reiškėjai yra į sudurtinių formų sudėtį jeinantys neveikiamieji dalyviai.

5. Dalyviai, vartoja be pagalbinio veiksmažodžio esamojo laiko sudurtinių formų reikšme, sudurtinėmis formomis nelaikytini.

6. Sudurtinės veiksmažodžių formos, randamos senuosiouose lietuvių kalbos raštyniuose paminkluose (XVI—XVII a.), savo struktūra iš esmės nesiskiria nuo šiuolaikinių sudurtinių formų. To meto raštuose labai retos sudurtinės pradėtinės formos, o gana gajos yra formos, sudarytos su esamojo laiko veikiamuoju dalyviu be afikso *be-*, kurių dabar dar pasitaiko dabartinės kalbos tarmėse. Be to, tur būt, norint tiksliau išreikšti sakomą mintį, ar dėl svetimų kalbų įtakos, beveik nevartojami esamojo laiko sudurtinių formų reikšmę turintys dalyviai be pagalbinio veiksmažodžio. Kai kurie pasitaikantys skirtumai yra atsiradę dėl pažodinio vertimo.

СТРУКТУРА СЛОЖНЫХ ФОРМ ГЛАГОЛА В ЛИТОВСКОМ ЛИТЕРАТУРНОМ ЯЗЫКЕ

Н. СЛИЖЕНЕ

Резюме

Сложные формы глагола в литовском языке образуются из причастия настоящего или прошедшего времени, имеющего самостоятельное лексическое значение, и спрягаемых форм вспомогательного глагола *būti* «быть». С действительными причастиями образуются сложные формы действительного залога, а со страдательными — формы страдательного залога.

Сложные формы с действительными причастиями прошедшего однократного времени или страдательными причастиями прошедшего времени называются завершенными (*atliktinės*), напр.: *esu pasiuntes*, *-usi*, *buvau pasiuntes*, *-usi*, *esu pasiūstas*, *-a* и т. д.

Сложные формы с действительными причастиями настоящего времени с аффиксом *be-* называются начинательными (*pradėtinės*), напр.: *buvau besiunčias*, *-ianti*, *būsiu besiunčias* *-ianti* и т. д.

Кроме страдательных завершенных форм, имеются еще сложные формы со страдательными причастиями настоящего времени, напр.: *esu siunčiamas*, *-a*, *buvau siunčiamas*, *-a* и т. д.

Главным компонентом сложных временных форм является причастие, так как оно имеет самостоятельное лексическое значение и показывает, к какому глаголу относится данная временная форма. От причастия зависит залоговое значение сложных форм, а в сложных завершенных формах от него частично зависит и временное значение, которое связано с двумя временными планами.

Причастия, входящие в состав сложных временных форм, по своей форме не отличаются от причастий, употребляемых в других случаях, в том числе и от атрибутивных. Причастия сложных временных форм, как и атрибутивные причастия, имеют показатели рода, числа и падежа, но отличаются своим глагольным значением и потому не обозначают атрибутивного отношения между подлежащим и сказуемым. Причастия в сочетании с вспомогательным глаголом обозначают не качество предмета, а то, что он делал, что с ним делается и т. п. Как след качественного значения, во многих случаях рядом со значением действия еще чувствуется значение состояния, создавшегося в результате данного действия, которое связывает сложные временные формы с конструкциями, выступающими в предложении в качестве составного сказуемого, от которых они произошли.

Для причастий характерны свойства не только глагола, но и прилагательного. Иногда свойства прилагательного совсем затемняют глагольные свойства, и причастия уподобляются прилагательным, так как не имеют значения глагольных категорий, напр.: *netikės peilis* «негодный нож», *tinkamas drabužis* «подходящая одежда», *patenkintas vaikas* «довольный ребенок» и т. п. Такие причастия сложных временных форм не образуют.

Причастия некоторых глаголов в одних случаях выступают с яркими глагольными свойствами и с глаголом *būti* образуют сложные временные формы, а в других случаях имеют яркие свойства прилагательного и с глаголом *būti* сложных форм не образуют, ср.: *čia molis yra ištisžęs* «здесь глина размякла» и *šitas žmogus yra ištisžęs* «этот человек вялый». В отдельной главе этой статьи приводятся некоторые критерии для ограничения сложных временных форм от аналогических конструкций, состоящих из причастия и глагола *būti*, которые не являются сложными формами. В некоторых случаях граница между ними не очень четкая, так как сложные временные формы литовского языка не ограничились окончательно от конструкций, от которых они произошли.

Второй компонент сложных временных форм — вспомогательный глагол — имеет только вспомогательную роль. Он не имеет лексического значения, а оформляет слож-

ную форму грамматически, придавая ей значения грамматических категорий времени, наклонения, лица и числа. Вспомогательный глагол является основным показателем грамматического значения сложных форм, но не единственным, так как сложные формы с теми же формами вспомогательного глагола, но с различными формами причастия имеют различные грамматические значения. Таким образом, значение сложных форм зависит и от причастия.

Сложные формы сослагательного наклонения образуются также и при помощи сложных завершенных форм вспомогательного глагола, напр.: *būtų buvęs girdėjės*, *būtų buvęs girdėtas*, *būtų buvęs girdimas*. Для этих форм характерно яркое значение прошедшего времени.

Итак, сложные временные формы являются постоянными сочетаниями знаменательного и служебного слова, не различимы ни лексически, ни грамматически. Основой их лексической неразличимости является десемантизация вспомогательного глагола, так как без лексического значения он не может отдельно функционировать. Грамматическая неразличимость вытекает из того, что грамматическое значение сложных форм не равно сумме грамматических значений вспомогательного глагола и причастия, а является новым целостным значением. Сложные временные формы принадлежат к системе спрягаемых форм глагола, так как охватывают или всю лексическую систему глагола, или большие группы глаголов с разными лексическими значениями, а их значение соотносится со значением простых временных форм (напр.: *siuncia* — *yra siuntas* — *yra siustas*, *siunte* — *buvo siunciamas* и т. п.). Соотношение значения сложных временных форм со значением простых временных форм является главной их чертой, показывающей, что это не свободное сочетание слов, а грамматическая форма слова.

Спрягаемые формы страдательного залога в литовском языке только сложные. Носителем страдательного значения является входящее в их состав страдательное причастие. Сложные страдательные формы характерны для глаголов переходных и для некоторых непереходных. Большинство непереходных глаголов имеют только формы действительного залога.

Все временные формы глагола, за исключением сложных начинательных, могут быть как действительного, так и страдательного залога, напр.: *bara* — *yra baramas*, *barė* — *buvo baramas*, *yra barę* — *yra bartas*, *išbarė* — *buvo išbartas*, *bartę* — *būtę baramas*, *būtę barę* — *būtę bartas* и т. д. Сложные начинательные формы бывают только действительного залога.

В значении сложных форм настоящего времени, особенно в третьем лице, часто употребляются причастия настоящего или прошедшего времени без вспомогательного глагола, напр.: *Iš kito krašto jūs atėjė* «из другой страны вы пришли (дэсл.: пришедшие)». Такие причастия считаются соответствующими формами настоящего времени (например, завершенными и т. п.), но не сложными.

Сложные формы глагола, употребляемые в литовских памятниках XVI—XVII веков, своей структурой в основном не отличаются от современных. Только в письменности того времени сложные начинательные формы встречаются очень редко, а довольно употребительными являются формы с действительным причастием настоящего времени без афиксса *be-*, напр.: *býwo éssqs*, *bus sédis* («Постила» М. Даукши). Сейчас они еще иногда встречаются в некоторых диалектах современного языка.